

Krzysztof Leja

Student – żebrak, ale (czy na pewno?) pan

Artykuł poświęcony jest problematyce form pomocy materialnej dla studentów świadczonej przez państwowe szkoły wyższe. Na tle sytuacji ogólnopolskiej zaprezentowano ewolucję systemu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej w latach 1990-2000. Relację oparto na materiałach źródłowych, tj. wydawnictwach Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz sprawozdaniach finansowych z działalności Politechniki Gdańskiej.

Szczególną uwagę zwrócono na fakt, iż niewystarczający poziom pomocy materialnej dla studentów stanowi dodatkową barierę przy podejmowaniu decyzji o kontynuowaniu kształcenia na poziomie wyższym przez młodzież z miejscowości nie będących siedzibami instytucji akademickich.

Wprowadzenie

Przykłady pomocy dla studentów odnotowano już w końcu XVII wieku w Liechtensteinie. Założona w Vaduz przez księdza Fundacja na rzecz Studiów przyznawała stypendia potrzebującym studentom, którzy okazali się dostatecznie uzdolnieni, aby kształcić się na uniwersytecie (por. EURYDICE 2000, s. 136).

Od kilku stuleci uniwersytety realizują te same cele, profesorowie i studenci zajmują się tym samym (por. Wójcicka 1999, s. 209, za Kerr 1982). A jednak w zakresie pomocy dla studentów nastąpiła zmiana jakościowa. Jest ona następstwem faktu, iż studia wyższe zamiast elitarnych stały się masowe. Gwałtownemu wzrostowi liczby osób kształconych na poziomie wyższym w latach dziewięćdziesiątych towarzyszyły zmniejszające się nakłady z budżetu, przypadające na jednego studenta. Dotyczyło to nie tylko Polski, lecz również wielu krajów o znacznie wyższym produkcie krajowym brutto *per capita*. Ograniczenia finansowe dotknęły zarówno działalność dydaktyczną, jak i pomoc materialną dla studentów.

W tej sytuacji dostrzeganie konieczności wspierania najzdolniejszych studentów okazało się niewystarczające. Niezbędne było tworzenie i doskonalenie systemów pomocy materialnej, na miarę możliwości państw oraz oczekiwań dotyczących liczby młodzieży kontynuującej kształcenie na poziomie wyższym

Srednia wartość pomocy materialnej dla studentów w państwach członkowskich Unii Europejskiej i krajach EFTA/EOG (Islandia, Norwegia, Liechtenstein), mierzona jako ułamek PKB, w 1995 r. wynosiła 0,24% (por. EURYDICE 2000, s. 23). Stanowiło to ok. 20% wydatków ponoszonych przez państwo na szkolnictwo wyższe (por. EURYDICE 2000, s.ii). Odpowiednie dane dla Polski wyniosły w 1991 r. 0,17% i 20% (por. *Szkoły...* 1999, *Rocznik...* 1995),

w 1995 r. 0,11% i 14,9% (por. *Finanse...* 1995), natomiast wydatki planowane na 2001 r. (z uwzględnieniem pomocy w formie kredytów studenckich) wynoszą 0,13% PKB, co stanowi 15,6% wydatków ponoszonych przez państwo na szkolnictwo wyższe (*Ustawa...* 2001).

Spośród 11 mln studentów w Europie 30% otrzymuje stypendia, a 12% udzielono pożyczek (por. EURYDICE, s.ii). W Polsce pomoc stypendialną otrzymuje 36% studentów (w relacji do liczby studentów studiów dziennych), co stanowi 20% w relacji do liczby studentów uczelni państwowych i 14% w relacji do liczby studentów ogółem (por. *Szkolnictwo...* 2000).

Postulat przeprowadzenia kompleksowych zmian systemu pomocy materialnej państwa dla studentów – w ramach reformowania systemu finansowania szkolnictwa wyższego w Polsce na podstawie doświadczeń zachodnioeuropejskich – zgłaszano już wcześniej (por. Dąbrowa-Szeffler 1994). Po wielu latach dyskusji tradycyjne, bezwrotne formy pomocy materialnej oferowane studentom (stypendia, zapomogi, dopłaty do zamieszkania w domach studenckich oraz dopłaty do posiłków, a także dofinansowanie stołówek) począwszy od roku akademickiego 1998/1999 zostały wzbogacone o system kredytów studenckich (por. *Pożyczki...* 1998). Ta ważna forma pomocy materialnej państwa dla studentów nie jest jednak przedmiotem niniejszego opracowania.

Jak dowodzą badania (por. np. Świerzbowska-Kowalik 2000), aspiracje do wykształcenia są dziedziczne. Zjawisko to jest znane nie tylko w Polsce. Wśród krajów należących do OECD zróżnicowanie w tym zakresie jest znaczne. Jest jednak interesujące, że zależność między aspiracjami do zdobycia wykształcenia a wykształceniem rodziców jest znacznie silniejsza w Polsce niż w innych krajach (por. *Education...* 1998, s. 47). Autorzy raportu OECD wskazują, że w Polsce prawdopodobieństwo uzyskania wyższego wykształcenia przez osobę, której rodzice mają takie wykształcenie jest 5,8 razy większe niż w przypadku, gdy wykształcenie rodziców jest poniżej średniego. Odpowiedni wskaźnik dla Szwecji wynosi 2,2, dla Niemiec – 2,3, dla Wielkiej Brytanii – 2,9, a dla Holandii – 3,3. Interesujące wydaje się zbadanie zależności tego wskaźnika od wielkości pomocy finansowej państwa dla studentów.

Obecnie głównym zadaniem w zakresie pomocy materialnej dla studentów zarówno w krajach Unii Europejskiej, jak i w Polsce jest doskonalenie istniejących systemów. Wszelkie działania powinny być podporządkowane podstawowym celom polityki edukacyjnej, którymi są (por. EURYDICE 2000, s. 171):

- a) zadbanie o to, by osoby znajdujące się w najbardziej niekorzystnej sytuacji materialnej mogły się kształcić w szkołach wyższych;
- b) podniesienie poziomu wykształcenia ludności;
- c) ograniczenie okresu studiowania;
- d) minimalizowanie zadłużenia studentów.

*

W niniejszym opracowaniu postawiono sobie dwa zasadnicze cele:

- a) przedstawienie związku między wielkością i formami pomocy materialnej państwa dla studentów a dostępnością kształcenia na poziomie wyższym;
- b) wskazanie propozycji udoskonalenia systemu pomocy materialnej dla studentów.

Przedstawiono również istotne uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne zarządzania znaczącymi – choć z pewnością niewystarczającymi – środkami finansowymi przeznaczonymi na pomoc materialną dla studentów.

Podjęto także próbę odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu obecnie istniejący system pomocy materialnej dla studentów wspiera aspiracje edukacyjne społeczeństwa (por. Gul-

czyńska, Jastrząb-Mrozicka 1994), w jakim zaś jego niewystarczająca wysokość jest barierą w dostępie do wykształcenia na poziomie wyższym.

Pokrótko omówiono zasady i formy oraz ewolucję systemu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej na tle sytuacji w innych państwowych szkołach wyższych.

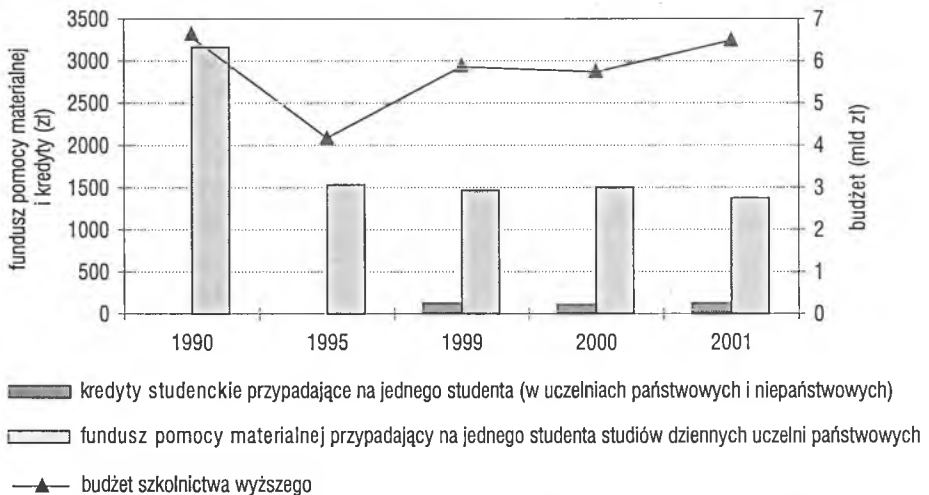
Informacje dotyczące liczby studentów – beneficjentów pomocy materialnej – dotyczą ostatniej dekady, natomiast dane opisujące strukturę przychodów i wydatków funduszu pomocy materialnej ograniczają się w niektórych przypadkach, ze względu na braki wcześniejszych, do lat 1995-2000.

Pomoc materialna dla studentów w Polsce

Uwagi ogólne

Wielkość funduszu pomocy materialnej dla studentów ujmowana jest w wydatkach budżetu państwa przeznaczonych na działalność szkolnictwa wyższego. **W latach 1990-2001 realna ogólna wartość pomocy materialnej dla studentów w przeliczeniu na jednego studenta, który jest potencjalnym adresatem, uległa wyraźnemu zmniejszeniu** (rysunek 1). W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych realna wartość funduszu pomocy materialnej w relacji do liczby studentów zmniejszyła się o połowę, w latach 1995-2001 nastąpił jej dalszy spadek o ok. 10%¹.

Rysunek 1
Pomoc materialna dla studentów w latach 1990-2001
(według wartości nabywczej złotego z 2001 r.)

Dla 1995 r. przyjęto dane z wykonania budżetu, dla lat 2000 i 2001 wydatki planowane, dla 2001 r. przyjęto szacunkowo 0,6 mln studentów studiów dziennych i 1,5 mln studentów ogółem.

Źródło: *Finanse...* 1995; *Szkoły wyższe...* 1999; *Ustawa...* 1999; 2000; 2001; *Szkolnictwo wyższe...* 1995-2000.

¹ Realna wartość pomocy materialnej w latach 1995-2001 jest zachowana przy uwzględnieniu kredytów dla studentów.

Pomoc materialna udzielana w formie bezzwrotnej dostępna jest tylko dla studentów studiów dziennych w uczelniach państwowych. Zwrotna forma pomocy adresowana jest do wszystkich studentów, bez względu na typ uczelni i rodzaj studiów.

Przepisy prawne dotyczące bezzwrotnej pomocy materialnej dla studentów reguluje rozporządzenie Rady Ministrów z 22 stycznia 1991 r. (z późniejszymi zmianami) w sprawie warunków, form, trybu przyznawania i wypłacania oraz wysokości świadczeń pomocy materialnej dla studentów studiów dziennych. W myśl tych przepisów świadczeniami pomocy materialnej dla studentów są: stypendia socjalne, stypendia specjalne dla osób niepełnosprawnych, stypendia za wyniki w nauce, stypendia Ministra Edukacji Narodowej za osiągnięcia w nauce, dopłaty do zakwaterowania, dopłaty do posiłków oraz zapomogi. Zasady przyznawania stypendiów (z wyłączeniem stypendiów ministra) określone są w wewnętrznych regulaminach uczelni, opracowywanych przez organy samorządu studenckiego i zatwierdzanych przez rektora.

W 1998 r. wprowadzono system pomocy zwrotnej w formie kredytów studenckich (ustawa z 17 lipca 1998 r. z późniejszymi zmianami). Kredyty udzielane są przez banki komercyjne na warunkach preferencyjnych, tj. z dopłatą do oprocentowania z budżetu państwa.

W budżecie państwa na 2001 r. (*Ustawa...* 2001) z całkowitej kwoty 6484 mln zł przeznaczonej dla szkolnictwa wyższego, na fundusz pomocy materialnej dla studentów przewidziano 823 mln zł (12,7%), natomiast na kredyty studenckie 189 mln zł (2,9%).

24 kwietnia 2001 r. minister edukacji narodowej podjął decyzję o rozszerzeniu dotacji na stypendia socjalne dla studentów uczelni niepaństwowych, przeznaczając na ten cel ok. 15 mln zł (por. *Informacja...* 2001).

Przychody i koszty

Omawiając strukturę przychodów i wydatków funduszu pomocy materialnej w państwowych szkołach wyższych posłużono się, ze względu na brak bardziej aktualnych, danymi dotyczącymi 1999 r. I tak, z ogólnej kwoty 5071 mln zł wydatków budżetu państwa na szkolnictwo wyższe 663 mln zł (tj. ok. 13%) stanowiły dotacje zwiększające fundusz². Na fundusz ten składały się również opłaty za korzystanie z domów studenckich (181 mln zł) oraz stołówek (12 mln zł) (*Szkoły wyższe...* 1999, s. 320 i s. 335).

Struktura przychodów i kosztów funduszu pomocy materialnej dla studentów jest przedmiotem publikacji Głównego Urzędu Statystycznego poczynawszy od 1995 roku. Od tego czasu nie ulegała ona zasadniczym zmianom (rysunki 2 i 3).

Jak ilustruje to rysunek 3, w latach 1995 i 1999 udział funduszy przeznaczonych na stypendia za wyniki w nauce zwiększył się o kilka punktów procentowych. Odkąd się to kosztem względnie niższego finansowania stołówek, domów studenckich oraz stypendiów socjalnych. Jakże były tego przyczyny? Po pierwsze, wyraźnie zmniejszyło się zainteresowanie studentów korzystaniem ze stołówek, po drugie, w istotnym stopniu zwiększyła się liczba stypendiów za wyniki w nauce w relacji do liczby stypendiów socjalnych. Wynika to najprawdopodobniej z dwóch powodów. Pierwszym z nich jest rosnąca świadomość studentów, że wiedza jest w cenie, nie tylko po zakończeniu studiów, lecz już w trakcie ich trwania. Drugim zaś – przesądzenie, iż wyznaczenie jednoznacznych i prostych kryteriów przyznawania stypendiów za uzyskane wyniki w nauce jest łatwiejsze niż w odniesieniu do stypendiów socjalnych.

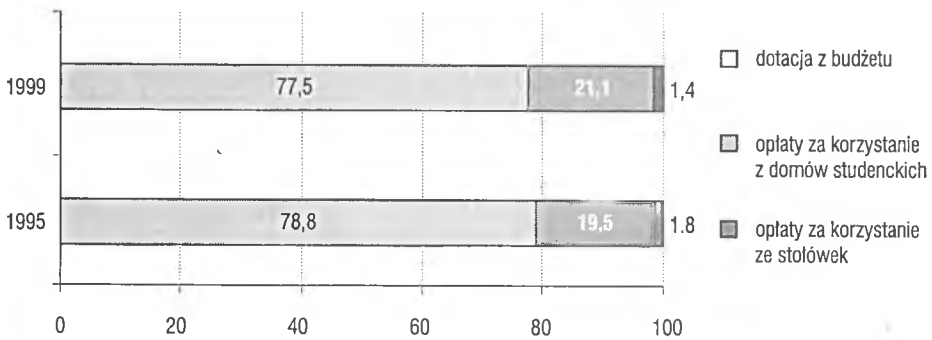
² „Fundusz to środki pieniężne tworzone w trybie gromadzenia dochodów ze ściśle określonych źródeł, rozdzielane na ściśle określone zadania i wyodrębnione z zasobów budżetu uczelni” (*Szkoły wyższe...* 2000).

Podział funduszu pomocy materialnej

Decyzje o sposobie podziału funduszu pomocy materialnej podejmowane są przez władze uczelni, w uzgodnieniu z samorządem studentów. Według uzyskanych przeze mnie informacji, w niektórych uczelniach zdecydowano, że studenci będą ponosili częściową opłatę za zamieszkanie w domu studenckim, w innych muszą pokrywać pełne koszty utrzymania, natomiast większe kwoty przeznaczane są na stypendia. Porównywanie zatem wycinkowych danych, dotyczących wysokości stypendiów lub odpłatności studentów za zamieszkanie w domu studenckim w różnych uczelniach, nie ma uzasadnienia.

Rysunek 2

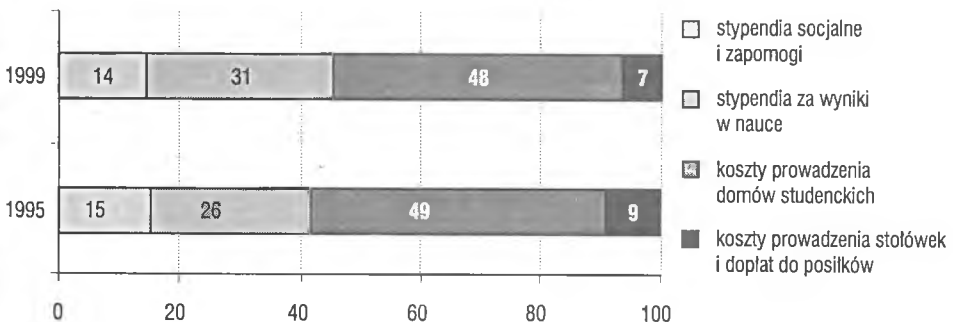
Struktura przychodów funduszu pomocy materialnej dla studentów w latach 1995 i 1999 (w %)

Źródło: *Finanse...* 1995 i 1996 oraz *Szkoły wyższe...* 1997, 1998, 1999.

Rysunek 3

Struktura kosztów funduszu pomocy materialnej dla studentów w latach 1995 i 1999 (w %)

Źródło: jak do rysunku 2.

Z punktu widzenia beneficjentów pomocy materialnej istotna jest jej realna wartość przypadająca na jednego studenta³. Posługiwanie się bowiem informacjami o ogólnych nakładach państwa na pomoc materialną dla studentów w latach, gdy liczba osób studiujących na poziomie wyższym szybko rośnie, jest niemiarodajne.

Tabela 1
Wykorzystanie funduszu pomocy materialnej w przeliczeniu na jednego studenta w latach 1995-1999^a

Wyszczególnienie	1995 (zł)	1999 (zł)	1999:1995 (wzrost cen = 1,65)
Stypendia socjalne	960	1 699	1,77
Zapomogi	130	236	1,82
Stypendia za wyniki w nauce	1 295	2 461	1,90
Koszty zakwaterowania w domu studenckim	1 431	2 713	1,90
Oplata studencka za korzystanie z domu studenckiego	601	1 295	2,15
Udział opłaty studenckiej w kosztach domu studenckiego (w %)	42	48	–
Koszty prowadzenia stołówek i dopłat do posiłków	622	949	1,53
Oplata studencka za korzystanie ze stołówki	129	206	1,60

^a Otrzymującego stypendium/mieszkającego w domu studenckim/korzystającego ze stołówki.
Źródło: *Finanse...* 1995; *Szkoły wyższe...* 1999; *Szkolnictwo wyższe...* 1995, 1996, 1999, 2000.

Dane przedstawione w tabeli 1 wskazują, że realna wartość stypendiów socjalnych, zapomóg, kosztów prowadzenia stołówek i dopłat do posiłków przypadająca na jednego studenta w latach 1995 i 1999 była zbliżona, natomiast koszty zakwaterowania wzrosły o około jedną szóstą, a opłaty za korzystanie z domów studenckich o około jedną trzecią.

Domy studenckie

Wzrastającej od początku lat dziewięćdziesiątych liczbie studentów uprawnionych do zamieszkania w domach studenckich⁴ nie towarzyszył istotny wzrost liczby miejsc.

Liczba osób uprawnionych do otrzymania miejsca w domu studenckim już w 1990 r. przewyższała liczbę miejsc i szanse na uzyskanie takiego miejsca zmniejszały się coraz bardziej (tabela 2).

³ Fundusz pomocy materialnej przyznawany jest na rok kalendarzowy (budżetowy). Liczba studentów w danym roku budżetowym zmienia się znacząco. W artykule przyjęto, że w danym roku budżetowym liczba studentów liczona jest według wzoru $L_{st} = 3/4 \cdot L_{x-1} + 1/4 \cdot L_x$, gdzie L_{x-1} jest liczbą studentów w dniu 30 listopada roku poprzedniego, a L_x – liczbą studentów w dniu 30 listopada danego roku.

⁴ Uprawnienie to jest związane z miejscem stałego zamieszkania studenta, a nie z jego sytuacją materialną.

Tabela 2
Domy studenckie uczelni państwowych w latach 1990-1999

Wyszczególnienie	1990	1995	1999	1999:1990
Liczba domów studenckich	388	402	422	1,09
Liczba miejsc w domach studenckich	125 446	133 181	136 578 ^a	1,09
Liczba uprawnionych do zamieszkania w domu studenckim	154 211	224 953	290 749	1,89
Szansa uzyskania miejsca w domu studenckim (w %)	82	59	47	–
Liczba studentów mieszkających w domach studenckich	122 155	135 205	139 246	1,14

^a Dodatkowo 2502 osoby otrzymują dopłatę do zamieszkania w innych obiektach niż domy studenckie.

Źródło: *Szkolnictwo wyższe...* 1991; 1996; 2000.

Trudno było się spodziewać poprawy w tym zakresie, gdyż brak wystarczających środków na inwestycje w szkolnictwie nie ominął również studenckiej bazy socjalnej.

Analizując dane zawarte w tabelach 1 i 2 można stwierdzić, że w latach 1990-1999:

- liczba osób uprawnionych do zamieszkania w domu studenckim wzrosła niemal dwukrotnie, a liczba miejsc zaledwie o 9%;
- szansa na powodzenie w staraniach o przyznanie miejsca w domu studenckim zmniejszyła się o ponad 40%;
- nie występują już sytuacje niewykorzystania wszystkich miejsc w domach studenckich (w 1990 r. wolnych było ok. 3 tys. miejsc, a w 1999 r. w domach studenckich mieszkało ok. 3 tys. studentów więcej, niż wynikałoby to z liczby miejsc);
- udział opłat studenckich za korzystanie z miejsca w akademiku wzrastał szybciej (o ok. 13%) niż koszty prowadzenia tych domów.

Stołówki studenckie

W latach dziewięćdziesiątych zaobserwowano **wyraźne zmniejszenie zainteresowania studentów korzystaniem z wyżywienia w stołówkach uczelnianych**. Zmniejszyła się zarówno liczba stołówek, jak i ich klientów (tabela 3). Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w tym, że w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych powszechne były dopłaty do wyżywienia studentów (często niezależnie od ich sytuacji materialnej). W związku z przewidywaną znaczną liczbą konsumentów projektowano i budowano nowe stołówki. Na początku lat dziewięćdziesiątych okazało się, że potencjał stołówek (liczba wydawanych obiadów) wykorzystywany był w niewielkim stopniu. Próby rozszerzenia działalności stołówek poza uczelnię nie powiodły się, gdyż znaczące koszty stałe utrzymania budynków i rezygnacja z dopłat do wyżywienia w formie bonów (wydawanych wcześniej wszystkim zainteresowanym studentom, bez względu na status materialny), wpływające zarówno na cenę posiłku, jak i na brak elastyczności funkcjonowania stołówek, powodowały, iż studenci poszukiwali rozwiązań alternatywnych.

Tabela 3
Stołówki studenckie w uczelniach państwowych w latach 1990-1999

Wyszczególnienie	1990	1995	1999	1999:1990
Liczba stołówek studenckich	132	109	104	0,79
Liczba miejsc konsumpcyjnych	32 563	23 951	23 383	0,72
Liczba studentów korzystających ze stołówek	65 108	55 281	52 280	0,80
Liczba potencjalnych klientów stołówek ^a	122 155	135 205	139 246	1,14
Procent studentów korzystających ze stołówek	53	41	38	0,72

^a Przyjęto, że potencjalnym klientem stołówki jest każdy mieszkaniec domu studenckiego.
Źródło: jak do tabeli 2.

Stypendia

Stypendia, podobnie jak kredyty, są formą pomocy państwa, udzielanej studentom w postaci pieniężnej. W odróżnieniu od kredytów jest to pomoc bezwrotna.

W latach dziewięćdziesiątych **liczba osób otrzymujących stypendia wzrastała wolniej niż liczba studentów**. I tak, w 1990 r. na dziesięciu statystycznych studentów studiów dziennych stypendia otrzymywało sześciu, a w 1999 r. już tylko czterech (tabela 4).

Wyraźnej zmianie uległa struktura stypendiów. W 1990 r. ok. 80% stypendystów otrzymywało stypendia socjalne, a jedna trzecia – stypendia za wyniki w nauce (część studentów otrzymywała jednocześnie różne stypendia). W końcu lat dziewięćdziesiątych mniej niż połowa stypendystów otrzymywała stypendia socjalne, a około dwóch trzecich – stypendia za wyniki w nauce. Sytuacja ta była rezultatem decyzji studenckich komisji stypendialnych o przeznaczaniu na stypendia za wyniki w nauce znacznie wyższych kwot niż na stypendia socjalne. W ten sposób promowano studentów osiągających dobre wyniki w nauce kosztem tych, których sytuacja materialna była trudniejsza. Takie rozwiązanie było niekorzystne dla studentów I roku, nie uprawnionych do uzyskania stypendium za wyniki w nauce.

Stypendia fundowane przez zakłady pracy, w których studenci zamierzali (i byli zobowiązani) podjąć zatrudnienie, w 1999 r. **stały się zjawiskiem marginalnym**, co najprawdopodobniej było wynikiem rosnącego bezrobocia i na tyle niestabilnej sytuacji ekonomicznej firm, że przewidywanie zapotrzebowania na fachowców określonej branży w perspektywie kilku lat okazywało się trudne, a często wręcz niemożliwe.

Stypendia jako forma pomocy dla studentów w uczelniach państwowych mają ważną zaletę – nie podlegają opodatkowaniu. Do niedawna inaczej traktowano stypendia specjalne dla osób niepełnosprawnych. Osoby te otrzymywały stypendia zmniejszone o podatek dochodowy. Na szczęście, tę kuriozalną sytuację zmieniono stosownym aktem prawnym w końcu 2000 r. Wprowadzona wtedy nowelizacja ustawy o podatku dochodowym zwolniła z podatku stypendia wypłacane z budżetu państwa, samorządów, szkół i uczelni. Zmiana niefortunnnych przepisów dotyczyła również dopłat do wyżywienia i zakwaterowania poza uczelnią.

Tabela 4
Studenci otrzymujący stypendia w uczelniach państwowych
w latach 1990-1999 (w tys.)^a

Wyszczególnienie	1990		1995		1999		1999: 1990
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	
Studenci otrzymujący stypendia							
ogółem	162,0	100,0	159,0	100,0	199,0	100,0	1,23
socjalne	129,0	80,0	79,0	50,0	91,0	46,0	0,71
za wyniki w nauce	53,0	33,0	101,0	64,0	130,0	65,0	2,45
fundowane	5,5	3,4	0,9	0,6	0,2	0,1	0,04
dla osób niepełnosprawnych	–	•	–	•	0,6	0,3	•
Liczba studentów studiów dziennych	295		420		548		1,86

^a Odsetki nie sumują się do 100, gdyż część studentów otrzymywała jednocześnie różne stypendia.
 Źródło: jak do tabeli 2.

Wnioski

Dane zilustrowane na wykresach i w postaci tabelarycznej oraz lektura informacji publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny skłaniają do przedstawienia następujących wniosków:

- W 1999 r. z funduszu pomocy materialnej dla studentów korzystali głównie studenci uczelni państwowych (99,98%).

- Ogólna dotacja z budżetu państwa przeznaczona na fundusz pomocy materialnej dla studentów w latach 1995-2001 realnie wzrosła o około jedną trzecią, lecz w przeliczeniu na jednego studenta (z uwzględnieniem kredytów) była stała.

- Roczna wysokość funduszu pomocy materialnej przypadająca na jednego studenta studiów dziennych (nie uwzględniając kredytów) w 2001 r. wynosi ok. 1400 zł.

- Niewielki wzrost liczby miejsc w domach studenckich w latach 1990-1999 w stosunku do rosnącej liczby studentów powoduje, iż ulegają pogłębieniu nierówności w dostępie do studiów między kandydatami mieszkającymi w miastach – siedzibach wyższych uczelni oraz absolwentami szkół średnich z mniejszych miast i wsi (por. Świerbowska-Kowalik 2000).

- W latach 1995-1999 struktura stypendiów uległa zasadniczej zmianie – obecnie stypendiów za wyniki w nauce jest o połowę więcej niż stypendiów socjalnych.

- W wyniku likwidacji dopłat do obiadów oraz gwałtownego rozwoju relatywnie tanich usług gastronomicznych poza uczelnią, atrakcyjność stołówek studenckich wyraźnie spadła (należałoby zbadać, czy ten fakt nie wpłynął na stan zdrowia studentów).

Pomoc materialna dla studentów Politechniki Gdańskiej

Uwagi ogólne

Politechnika Gdańska jest uczelnią techniczną średniej wielkości, zarówno pod względem liczby zatrudnionych, jak i w wymiarze kapitałowym czy wielkości obrotów. Obecnie

kształci się w niej ok. 17 tys. studentów, w tym ok. 13 tys. na studiach dziennych. Uczelnia zatrudnia ponad 2,5 tys. pracowników, w tym ok. 1,2 tys. nauczycieli akademickich.

Pomoc materialna dla studentów Politechniki Gdańskiej przyznawana jest przez wydziałowe komisje stypendialne i zatwierdzana przez dziekana odpowiedniego wydziału, na podstawie zasad opracowanych przez samorząd studentów, a zatwierdzonych przez rektora. Fundusz pomocy materialnej w Politechnice Gdańskiej przeznaczany jest na stypendia oraz na sfinansowanie kosztów utrzymania domów studenckich.

Fundusz stypendialny jest dzielony w następujący sposób:

- a) stypendia: socjalne, specjalne dla osób niepełnosprawnych, dopłaty do zakwaterowania, dopłaty do posiłków i zapomogi: 50-60% funduszu;
- b) stypendia za wyniki w nauce: 40-50% funduszu.

Podstawę naliczania wysokości stypendium socjalnego określają wydziałowe komisje stypendialne. Wysokość stypendiów jest zróżnicowana w zależności od liczby członków rodziny, miejsca zamieszkania i roku studiów. Zasadą przyznawania stypendium socjalnego jest wyrównanie kwoty średniego dochodu w rodzinie studenta, przypadającego na osobę, do podstawy naliczania. Minimalne stypendium socjalne określa się w jednakowej wysokości dla całej uczelni, natomiast maksymalne nie powinno przekraczać 100% podstawy naliczania.

Stypendia za wyniki w nauce mogą być przyznane studentom, którzy:

- a) nie powtarzają i nie powtarzali ostatniego semestru;
- b) nie korzystają z urlopu;
- c) nie mają rejestracji warunkowej;
- d) nie korzystają z przerwy w zajęciach dydaktycznych.

Wydziałowe komisje stypendialne określają również kryteria, jakie musi spełnić kandydat do otrzymania stypendium za wyniki w nauce. Środki przyznawane wydziałowi na te stypendia dzielone są wprost proporcjonalnie do liczby kandydatów na każdym rodzaju, kierunku i roku studiów, odniesionej do liczby wszystkich kandydatów, odpowiednio na wydziale, rodzaju i kierunku studiów.

Pośród studentów Politechniki Gdańskiej uprawnionych do korzystania z pomocy materialnej (według danych z 30 listopada 2000 r.) stypendia otrzymywało 3875 osób (część otrzymywała jednocześnie różne stypendia): 2159 osób pobierało stypendia socjalne, 2040 – stypendia za wyniki w nauce, 9 – stypendia fundowane, 12 – stypendia Ministra Edukacji Narodowej, 4 – stypendia specjalne dla osób niepełnosprawnych. Oprócz tego od 1 grudnia 1999 r. 316 studentów otrzymało zapomogi.

Prawo do zamieszkania w domu studenckim, podobnie jak stypendia, przyznawane jest przez wydziałowe komisje stypendialne w dwóch etapach. W pierwszym etapie miejsca w akademikach przyznawane są studentom lat starszych, przy zastosowaniu następujących kryteriów:

- a) wyniki w nauce;
- b) sytuacja materialna;
- c) czas dotychczasowego zamieszkiwania w domu studenckim;
- d) rok studiów;
- e) pełnione funkcje na rzecz uczelni lub wydziału.

W drugim etapie przyznawane są miejsca dla nowo przyjętych studentów I roku, na podstawie oceny ich sytuacji materialnej. Dla studentów tych rezerwuje się 20% ogółu miejsc w domach studenckich.

W dniu 30 listopada 2000 r. do korzystania z domów studenckich uprawnionych było 5786 osób, spośród których 3053 (tj. ok. 53%) było już zakwaterowanych w jedenastu akademikach (przy 2992 nominalnych miejscach).

Przychody

Przychody funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej (rysunek 4) składają się z dwóch zasadniczych części:

- dotacji z budżetu (64% ogółu przychodów funduszu pomocy materialnej w 2000 r.);
- przychodów własnych (36% przychodów funduszu pomocy materialnej) uzyskanych z tytułu:
 - a) wpłat za zamieszkanie w domach studenckich (25% ogółu przychodów),
 - b) dzierżawy pomieszczeń (4%),
 - c) usług hotelarskich oferowanych w okresie letnim (7%).

W 2000 r. udział dotacji z budżetu w funduszu pomocy materialnej Politechniki Gdańskiej w stosunku do poziomu z lat 1995 i 1999 zmniejszył się o kilka punktów procentowych. Był on natomiast niższy o 14 punktów procentowych od średniej ogólnopolskiej (por. rysunek 2).

Odnotowany w 2000 r. wyraźny wzrost opłat za zamieszkanie w domu studenckim spowodowany był decyzją o wprowadzeniu pełnej (nie uwzględniając kosztów remontów) odpłatności za miejsce i przesunięciu uzyskanych dzięki temu środków finansowych na fundusz stypendialny. W ten sposób odstąpiono od obowiązującej przez wiele lat zasady 50-procentowej odpłatności za miejsce w domu studenckim, bez względu na sytuację materialną studenta, na korzyść rozwiązania, które wydaje się bardziej sprawiedliwe.

Przychody z tytułu opłat za zamieszkanie w domu studenckim są prostą konsekwencją wysokości opłaty jednostkowej. Szczególnie istotne są te przychody własne, których wysokość wynika wprost z aktywności pracowników zatrudnionych w osiedlu studenckim, gdyż stanowią one ważne uzupełnienie funduszu pomocy materialnej dla studentów. W latach 1995 i 2000 przychody te (z tytułu oferowanych usług hotelarskich i dzierżawy pomieszczeń niewykorzystanych przez studentów) stanowiły odpowiednio 15% i 17% dotacji z budżetu państwa przeznaczonej na fundusz pomocy materialnej dla studentów. Zważywszy na fakt, iż wzrost ten uzyskano nie podnosząc cen oferowanych usług w stopniu odpowiadającym wskaźnikowi wzrostu cen, można go uznać za sukces.

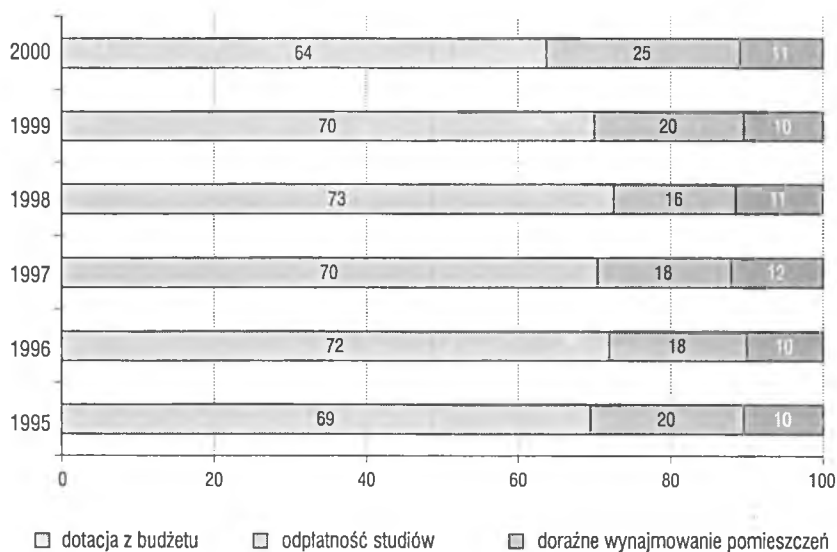
Koszty

Uzyskane przychody, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami, przeznaczane są na sfinansowanie stypendiów i zapomóg, kosztów utrzymania domów studenckich oraz dopłat do żywienia (do połowy 1999 r.).

Struktura kosztów funduszu pomocy materialnej w Politechnice Gdańskiej z roku na rok ulega istotnym zmianom (rysunek 5). Decyduje o tym wielkość środków finansowych przeznaczanych na remonty studenckiej bazy socjalnej. Na przykład w 1999 r. udział kosztów prowadzenia domów studenckich w funduszu pomocy materialnej był nieco wyższy niż 70% (prowadzono remont kapitalny jednego z domów studenckich), natomiast w 2000 r. zmniejszył się o kilkanaście punktów procentowych.

Rysunek 4

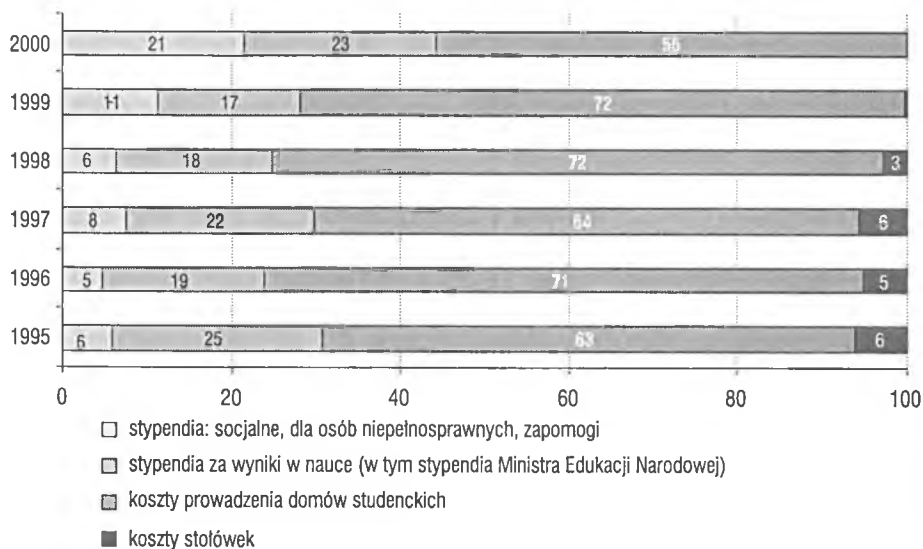
Struktura przychodów funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej w latach 1995-2000 (w %)

Źródło: Sprawozdania z gospodarki finansowej Politechniki Gdańskiej za lata 1995-2000.

Rysunek 5

Struktura kosztów funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej w latach 1995-2000 (w %)

Źródło: jak do rysunku 4.

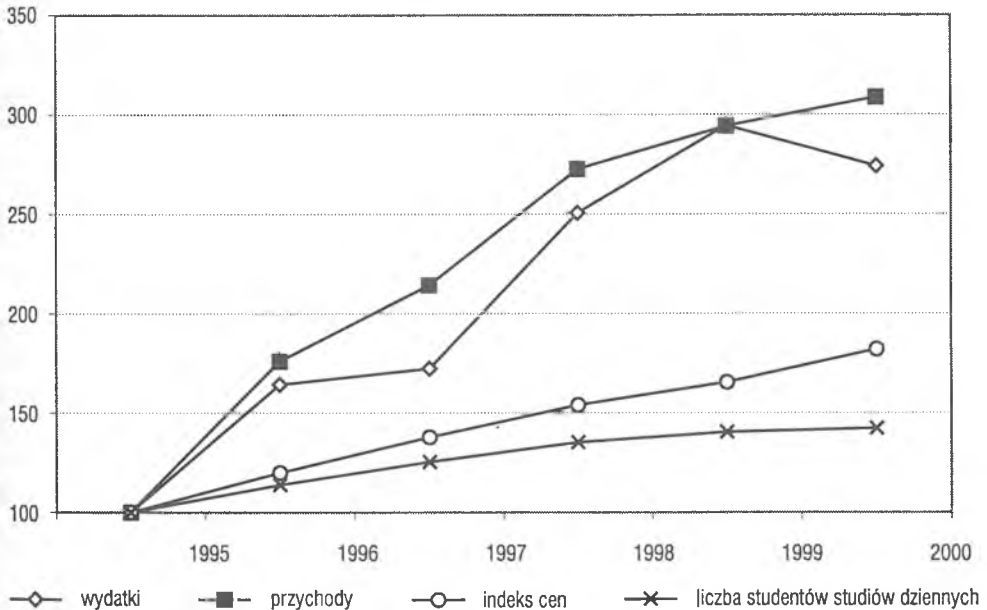
Począwszy od drugiego półrocza 1999 r. zrezygnowano z dopłat do wyżywienia, przeznaczając zaoszczędzone środki na fundusz stypendialny. Ta i wspomniana wcześniej decyzja o pełnej odpłatności za zamieszkanie w domu studenckim spowodowały, iż wydziałowe komisje stypendialne uzyskały możliwość decydowania o adresowaniu znacznie większych środków do studentów potrzebujących takiej pomocy. Obecny stan, osiągnięty dzięki konsensowi władz uczelni i przedstawicieli studentów, jest bardziej sprawiedliwy, gdyż powoduje, iż pomoc finansowa trafia do studentów pochodzących z rodzin o niższych dochodach. A przecież taka jest jej istota.

Podział funduszu pomocy materialnej

Zarówno przychody, jak i wydatki funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej w latach 1995-2000 wzrastały szybciej, niż wynikałoby to ze wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych (rysunek 6).

Rysunek 6

Wielkość funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej w latach 1995-2000 (1995 r. = 100)

Źródło: jak do rysunku 4.

W latach 1995-2000 **realna** roczna wartość dotacji z budżetu na fundusz pomocy materialnej, w przeliczeniu na statystycznego studenta studiów dziennych Politechniki Gdańskiej, uległa zmniejszeniu o ok. 5%, wynosząc w 2000 r. ok. 1160 zł.

Modyfikacje systemu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej, zgodnie z postulatami studentów i możliwościami finansowymi uczelni powodują, że wielkości poszczególnych komponentów funduszu pomocy materialnej w przeliczeniu na jednego studenta zmieniają się dynamicznie.

Tabela 5
Wykorzystanie funduszu pomocy materialnej
w przeliczeniu na jednego studenta Politechniki Gdańskiej^a w latach 1995-2000

Wyszczególnienie	1995 (zł)	1999 (zł)	2000 (zł)	1999:1995 (1,65) ^b	2000:1995 (1,92) ^b
Stypendia socjalne	648	1 272	1 992	1,96	3,07
Zapomogi	115	239	339	2,08	2,95
Stypendia za wyniki w nauce	1 040	1 898	2 254	1,83	2,17
Koszty zakwaterowania w domu studenckim	1 520	5 181	3 840	3,41	2,53
Oplata za korzystanie z domu studenckiego	569	1 310	1 967	2,30	3,46
Udział opłaty za korzystanie z domu studenckiego w kosztach (w %)	37	25	51	-12	+14

^a Na jednego studenta otrzymującego stypendium / mieszkającego w domu studenckim.

^b Współczynnik wzrostu cen.

Źródło: Sprawozdania z działalności Politechniki Gdańskiej za lata 1995, 1999, 2000.

Analizując dane zawarte w tabeli 5 można stwierdzić, że średnia wielkość stypendium socjalnego jest zbliżona do opłaty za miejsce w domu studenckim. Oznacza to w praktyce, że studenci zamiejscowi otrzymujący wyłącznie stypendium socjalne (co jest równoznaczne z ich nie najlepszą sytuacją finansową), aby studiować, muszą znaleźć dodatkowe źródło dochodów (stypendium za wyniki w nauce, praca zarobkowa lub pomoc rodziny). W innym wypadku kontynuowanie studiów nie wydaje się możliwe.

Domy studenckie

Założeniem polityki edukacyjnej państwa na początku lat dziewięćdziesiątych był istotny wzrost współczynnika skolaryzacji w szkolnictwie wyższym. Szkoły wyższe, a wśród nich Politechnika Gdańska, od 1990 r. sukcesywnie zwiększały limit przyjęć na pierwszy rok studiów. Już w 1992 r. okazało się jednak, że studencka baza socjalna Politechniki Gdańskiej nie była przygotowana na przyjęcie wszystkich studentów uprawnionych do korzystania z niej (tabela 6). Nadzieje na wzrost środków przeznaczonych na inwestycje były złudne, postanowiono zatem szukać optymalnych rozwiązań w ramach istniejących możliwości.

W 1993 r. stało się jasne, że przy niewystarczających środkach funduszu pomocy materialnej przypadających na jednego studenta możliwe są dwie drogi postępowania. Pierwsza polegała na minimalizacji nakładów na remonty domów studenckich i przeznaczaniu większości środków na fundusz stypendialny. Oznaczałoby to utrzymanie lub wzrost funduszu stypendialnego. Alternatywą było co najwyżej utrzymanie realnej wysokości stypendium i kierowanie pozostałych środków funduszu na modernizację zdekapitalizowanej studenckiej bazy socjalnej. Na Politechnice Gdańskiej, dzięki porozumieniu władz akademickich z przedstawicielami samorządu studentów, wybrano to drugie rozwiązanie.

Tabela 6

Wykorzystanie studenckiej bazy socjalnej Politechniki Gdańskiej w latach 1990-2000

Wyszczególnienie	1990	1995	1999	2000	2000:1990
Liczba miejsc w domach studenckich	2 894	3 348	3 070	2 992	1,03
Liczba uprawnionych do zamieszkania w domach studenckich	2 429	4 173	6 171	5 786	2,38
Liczba zamieszkujących w domach studenckich	2 281	3 160	3 141	3 055	1,34
Szansa uzyskania miejsca w domu studenckim (w %)	119	80	50	52	0,44
Liczba studentów studiów dziennych	4 725	9 005	12 638	12 814	2,71

Źródło: Sprawozdania z działalności Politechniki Gdańskiej za lata 1990, 1995, 1999, 2000.

Przyjęcie takiej strategii postępowania umożliwiło przeprowadzenie w ciągu siedmiu lat remontów kapitalnych i gruntownej modernizacji czterech domów studenckich. W pozostałych akademikach wykonywano również niezbędne prace modernizacyjne. Przewiduje się, że do końca 2002 r. będzie zmodernizowanych osiem spośród jedenastu domów studenckich. Modernizacja ta oznacza m.in., że ponad 80% studentów będzie miało w pokojach dostęp do Internetu. Już obecnie każdy dom studencki posiada łącze światłowodowe, natomiast w sieci komputerowej Osiedla Studenckiego zarejestrowanych jest ponad 1200 komputerów, stanowiących własność studentów. Tak oto nastąpiła jakościowa zmiana studenckiej bazy socjalnej. Studenci mieszkają w dużo lepszych warunkach, a poprzez dostęp do Internetu zyskali nowe możliwości. W okresie wakacyjnym domy studenckie wykorzystywane są do prowadzenia działalności turystycznej. Uzyskane w ten sposób środki są istotnym elementem ogólnych przychodów funduszu pomocy materialnej (por. rysunek 4).

Dodatkową zaletą przyjętego rozwiązania jest fakt, że rozszerzenie pomocy materialnej na studentów uczelni niepaństwowych – zapowiadane już przed trzema laty (por. *Pożyczki...* 1998, s. 77), które, począwszy od semestru letniego 2001 r., dotyczy stypendiów socjalnych (por. *Informacja...* 2001) – i, co wydaje się oczywistym następstwem, zmniejszenie funduszy dla uczelni państwowych, na Politechnice Gdańskiej nie odbędzie się kosztem obniżenia wysokości stypendiów, lecz zmniejszenia nakładów na remonty domów studenckich. Oznacza to konieczność planowania modernizacji bazy w dłuższej perspektywie czasowej, lecz podstawowe nakłady już zostały poniesione.

Stypendia

Odsetek studentów Politechniki Gdańskiej otrzymujących stypendia zmniejszył się z 45 w 1990 r. do 30 w 2000 r. (tabela 7). Wyraźnej zmianie uległa też proporcja między stypendiami socjalnymi i otrzymywanymi za wyniki w nauce. W 1990 r. relacja ilościowa między nimi wynosiła niemal 3:1 na korzyść stypendiów socjalnych, a w 2000 r. proporcje między liczbami tych stypendiów były zbliżone. Podobnie jak w innych państwowych szkołach wyższych, w Politechnice Gdańskiej liczba stypendystów w latach 1990-2000 wzrastała wolniej niż liczba studentów studiów dziennych, a liczba studentów pobierających stypendia fundowane zmniejszyła się w 2000 r. do kilku osób.

Tabela 7
Studenci Politechniki Gdańskiej otrzymujący stypendia w latach 1990-2000^a

Wyszczególnienie	1990		1995		1999		2000	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Studenci otrzymujący stypendia								
ogółem	2 111	100,0	2 284	100,0	3 514	100,0	3 875	100,0
socjalne	1 773	84,0	622	27,0	1 890	54,0	2 159	56,0
za wyniki w nauce	633	30,0	1 773	78,0	1 944	55,0	2 052	53,0
fundowane	72	3,4	7	0,3	8	0,2	6	0,2
specjalne	–	–	–	–	4	0,1	4	0,1
Liczba studentów studiów dziennych	4 725		9 005		12 638		12 814	

^a Odsetki nie sumują się do 100, gdyż część studentów otrzymywała jednocześnie różne stypendia.

Źródło: jak do tabeli 6.

W odróżnieniu od sytuacji typowej dla statystycznej państwowej szkoły wyższej, w Politechnice Gdańskiej liczba stypendiów socjalnych w latach dziewięćdziesiątych nieznacznie wzrosła. W 1999 r. w uczelniach państwowych 46% stanowiły stypendia socjalne, a 65% stypendia za wyniki w nauce; w Politechnice Gdańskiej udział obu form stypendiów był zbliżony (54% i 55%). Przyczyny tego stanu rzeczy opisano w poprzednim rozdziale artykułu.

Brać studencka ma zróżnicowane zapatrywania na sposób podziału funduszu pomocy materialnej. Niektórzy uważają, że nauka jest podstawowym zadaniem studentów, a stypendia za wyniki w nauce są formą nagrody, a co za tym idzie – należy przyznawać ich niewiele (np. 10% studentów). Takie rozumowanie oparte jest na przeświadczeniu, że zwiększenie funduszu na te stypendia kosztem stypendiów socjalnych nie sprzyja wyrównywaniu szans w dostępie do studiów wyższych. Studenci, którzy nie zgadzają się z tą tezą twierdzą, że stypendia powinny motywować do lepszej nauki, a osiągnięte wyniki powinny być honorowane w większym stopniu niż dotychczas.

Tak czy inaczej, trudno się nie zgodzić z opinią, że inną miarę w zakresie pomocy stypendialnej należy przykładać do studentów nowo przyjętych niż do tych z lat starszych. Należy bowiem pamiętać, że stypendia za wyniki w nauce nie dotyczą studentów I roku, jest zatem prawdopodobne, że studenci I roku z rodzin o niskim statusie materialnym nie będą w stanie kontynuować studiów bez odpowiedniego wsparcia finansowego ze strony uczelni.

W Politechnice Gdańskiej stypendia socjalne są niższe od tych za wyniki w nauce, choć w znacznie mniejszym stopniu niż średnio w uczelniach państwowych. Wielkość funduszu pomocy materialnej nie pozwala na wyraźny wzrost wysokości stypendiów socjalnych w inny sposób niż poprzez obniżenie wysokości stypendiów za wyniki w nauce lub nakładów na remonty domów studenckich.

Wydaje się, że modelem, do którego należałoby zmierzać jest przyznawanie stypendiów socjalnych osobom o dochodach nie przewyższających minimum socjalnego – na pełne pokrycie niezbędnych kosztów utrzymania (opłata za miejsce w domu studenckim + koszty żywienia + koszty przejazdów miejskich) oraz osobom z rodzin o nieco wyższych dochodach – jako pomoc w utrzymaniu. W przypadku dochodów poniżej minimum socjalnego podjęcie studiów przez jednego z członków rodziny, zwłaszcza w innym mieście, oznacza znaczny wy-

silek finansowy dla całej rodziny. Brak pomocy państwa dla takich studentów w istocie przeczy zasadzie równego dostępu do studiów wyższych (por. EURYDICE 2000, s. 170).

Zakładając, że minimum kosztów utrzymania wynosi Σ_{\min} , studenci powinni otrzymywać stypendia socjalne w wysokości $\Sigma_{\min} - \Delta$, gdzie Δ jest nadwyżką średniej na osobę w rodzinie studenta nad „urzędowym” minimum socjalnym. Gdy $\Sigma_{\min} - \Delta > 0$, stypendium socjalne nie przysługiwałoby. Jest oczywiste, iż zasady tej, ze względu na brak środków finansowych, nie można odnieść do wszystkich studentów, jednak wydaje się celowe dążenie do objęcia nią studentów I roku.

Co dalej?

W latach 1990-1995 wyraźnie zmniejszyła się realna wartość zarówno budżetu szkolnictwa wyższego, jak i wielkości funduszu pomocy materialnej dla studentów. Dopiero od 1995 r. wzrost obu tych wielkości, o podstawowym znaczeniu dla szkolnictwa wyższego, był szybszy niż indeksu cen dóbr konsumpcyjnych (rysunek 7). Sytuacja jest tym trudniejsza, że w latach 1990-2001 liczba studentów studiów dziennych w uczelniach państwowych wzrosła dwukrotnie.

Podjmując próbę odpowiedzi na pytanie postawione w tytule rozdziału, przyjęto następujące założenia:

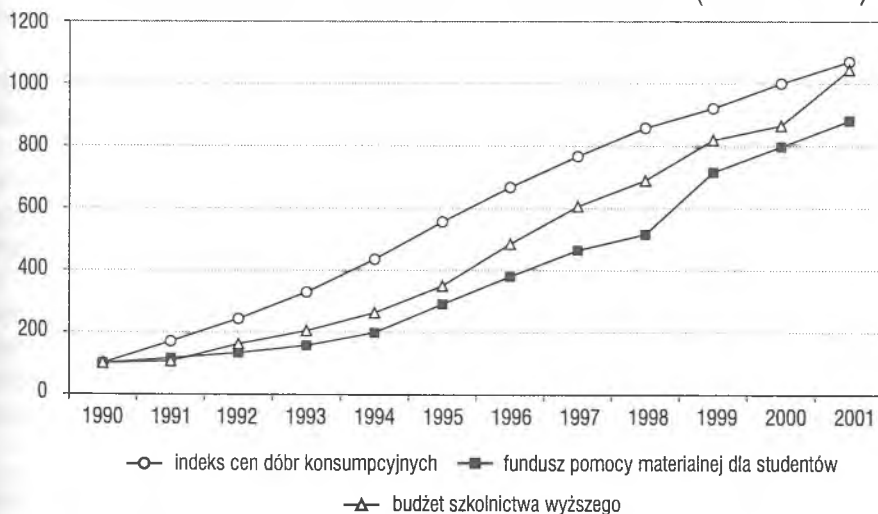
1. Budżet państwa przeznaczony na szkolnictwo wyższe będzie w najbliższych latach wzrastał w stopniu niewiele przekraczającym współczynnik wzrostu cen (wariant pesymistyczny oznacza wzrost nakładów odpowiadający inflacji; wariant optymistyczny oznacza wzrost nakładów odpowiadający inflacji + współczynnik wzrostu gospodarczego).

2. Pomocą materialną zostaną objęci również studenci uczelni niepaństwowych (por. *Pożyczki...* 1998; *Informacja...* 2001).

3. Pomoc państwa dla studentów (tj. fundusz pomocy materialnej + kredyty) będzie stanowiła 15-17% budżetu przeznaczonego na szkolnictwo wyższe.

Rysunek 7

Pomoc materialna dla studentów w latach 1990-2001 (1990 r. = 100)

Tak przyjęte założenia umożliwią przeanalizowanie systemu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej na tle sytuacji ogólnopolskiej. Pozwolą też na sformułowanie atutów i słabości oraz zagrożeń i szans, wynikających ze zmian, które zachodzą w otoczeniu uczelni (tabela 8). Analiza ta, znana pod nazwą SWOT⁵, jest niezbędna, aby skonstruować strategię optymalnego kierowania funduszem pomocy materialnej, opierając się na wykorzystaniu atutów i szans oraz eliminowaniu słabości i zagrożeń.

Tabela 8

Analiza SWOT funduszu pomocy materialnej dla studentów Politechniki Gdańskiej

Atuty	Zagrożenia
Doświadczona kadra	Ograniczanie dotacji z budżetu
Rosnące dochody własne	Modernizacja domów studenckich (mniejsza liczba miejsc)
Rosnący standard domów studenckich	Rosnąca liczba studentów
Słabości	Szanse
Brak miejsc dla uprawnionych studentów	Niż demograficzny
Likwidacja taniego żywienia	Wzrost gospodarczy kraju
Bezpieczeństwo	Rozsądek studentów

Źródło: opracowanie własne.

Podstawowymi zadaniami są optymalizacja kosztów i maksymalizacja przychodów własnych. Kluczem do sukcesu jest koncentrowanie uwagi na tej części funduszu, który przeznaczony jest na prowadzenie domów studenckich, nie na funduszu stypendialnym. Dlaczego? Przyczyna jest prosta. Łatwiej konsumować środki, niż nimi efektywnie gospodarować.

Podstawowy zidentyfikowany atut, jakim jest zapewnianie studentom coraz wyższego standardu zamieszkania (dzięki konsekwentnej modernizacji domów studenckich), wspierany doświadczeniem pracowników Osiedla Studenckiego oraz rozsądkiem studentów, w ciągu najbliższych kilku lat powinien doprowadzić do obniżenia realnego kosztu zakwaterowania oraz do przeznaczenia wyższych kwot na pomoc stypendialną.

Zwiększenie przychodów własnych, uznane za ważny atut, warunkowane jest również wzrostem gospodarczym kraju, a co za tym idzie – rozwojem turystyki oraz rosnącą konkurencją w staraniach o wynajęcie pomieszczeń na terenie domów studenckich.

Przedstawione w tabeli 8 zagrożenia wynikają z czynników obiektywnych. Podstawowym zagrożeniem jest zmniejszenie dotacji z budżetu, na skutek objęcia nią również studentów uczelni niepaństwowych. W tym przypadku optymalne wydaje się postępowanie opisane w rozdziale poświęconym domom studenckim Politechniki Gdańskiej.

Zbliżający się niż demograficzny, który stanowi zagrożenie dla uczelni, w przypadku funduszu pomocy jest szansą, gdyż może skompensować stratę miejsc w domach studenckich, jako „efektu ubocznego” modernizacji akademików. Poza tym wzrośnie prawdopodobieństwo uzyskania miejsca w domu studenckim przez osoby z mniejszych miejscowości.

⁵ SWOT to akronim angielskich słów: *strengths* (mocne strony), *weaknesses* (słabe strony), *opportunities* (szanse) i *threats* (zagrożenia).

Dzięki modernizacji bazy socjalnej na poziomie odpowiadającym najwyższym standardom studenci zamiejscowi znajdują tu dobre warunki do nauki i wypoczynku. Z poczynionych przeze mnie obserwacji wynika, że – wbrew obiegowej opinii – studenci w dużo większym stopniu zabiegają o miejsca w akademikach o wyższym standardzie, mimo ponoszenia znacznie większej opłaty.

W wyniku przeprowadzonej analizy (por. Oblój 2001) okazało się, że właściwą drogą postępowania jest przyjęcie strategii agresywnej, tj. wykorzystywanie własnych atutów i wzmocnianie ich szansami, jakie stwarza otoczenie uczelni. Postawa pasywna, tj. minimalizowanie zagrożeń oraz słabości, nie ma uzasadnienia, a oczekiwanie na znaczący wzrost środków jest iluzoryczne.

Uważam, iż modelem, do którego należy zmierzać jest utrzymywanie domów studenckich wyłącznie z dochodów własnych, bez dopłat z budżetu, a przeznaczenie całej kwoty funduszu pomocy materialnej na stypendia. Osiągnięcie tego celu stwarza możliwość rozważania innego usytuowania prawnego domów studenckich, przy zachowaniu ich własności przez uczelnię. Takie rozwiązanie, z pewnością budzące kontrowersje, może prowadzić do stworzenia efektywniejszego modelu funkcjonowania domów studenckich, bez konieczności wspierania ich działalnością dotacją budżetową.

Podsumowanie i wnioski końcowe

Podstawowe zasady kształtujące system pomocy materialnej państwa dla studentów to (por. EURYDICE 2000, s. 170):

- a) zasada równego dostępu do studiów;
- b) istnienie równowagi między wywiązywaniem się ze swych obowiązków przez państwo a wkładem własnym w studia;
- c) zasada odpowiedzialności rodziny a samodzielność finansowa studentów;
- d) zainteresowanie studentów osiągnięciem dobrych wyników w nauce;
- e) zasady kompensacji bądź egalitaryzmu.

● Pomoc materialna dla studentów a zasada równego dostępu do studiów

Prawa do studiowania na poziomie wyższym nie powinny ograniczać względy finansowe. Zbliżenie się do tej słusznej, lecz wyidealizowanej sytuacji jest możliwe – co może wydać się przewrotne – dzięki wprowadzeniu częściowej odpłatności za studia. Nie wnikając w obecne rozwiązania legislacyjne, można stwierdzić, że w przypadku wprowadzenia powszechnej odpłatności za studia od studentów studiów dziennych (oraz odpowiednich zmian do ustawy o podatku dochodowym), w wysokości np. 100 zł miesięcznie, uczelnie uzyskiwałyby w ciągu roku akademickiego kwotę ok. 500 mln zł. Władze autonomicznych szkół wyższych miałyby prawo podjąć decyzję o przeznaczeniu uzyskanych środków na fundusz pomocy materialnej dla studentów lub na sfinansowanie wydatków dydaktycznych. W przypadku decyzji o przekazaniu całości środków na fundusz pomocy materialnej, ten zostałby zwiększony o ok. 50%. Pieniądze trafiałyby do studentów z mniej zamożnych rodzin, a także do tych, którzy osiągają wyróżniające się wyniki w nauce. Uważam, że kierowanie tych środków na pomoc materialną dla studentów jest bardziej zasadne niż na wydatki dydaktyczne uczelni, gdyż w tym drugim przypadku istnieje możliwość uzyskania dochodów z różnych źródeł, studenci – jeśli nie podejmą pracy zarobkowej – takiej możliwości nie mają.

Propozycję wprowadzenia odpłatności za studia zgłaszano już wcześniej (por. Woźnicki, Wyrzykowski, red. 1998 oraz Woźnicki, red. 1998). W przypadku podjęcia takiej decyzji przeznaczenie uzyskanych środków na fundusz pomocy materialnej dla studentów jest z pewnością dyskusyjne. Wydaje się, że oceniając tę propozycję, warto wziąć pod uwagę fakt, iż wielkość funduszu pomocy materialnej dla studentów ma istotny wpływ na jednostkowy koszt kształcenia (oferowanych usług edukacyjnych), zdefiniowany jako suma kosztów własnych działalności eksploatacyjnej (wariant I definicji) lub dydaktycznej (wariant II), kwoty ogółem wykorzystanego funduszu pomocy materialnej oraz własnego funduszu stypendialnego (por. *Szkoły wyższe...* 2000, s. 316). W 1999 r. wielkość wykorzystanego funduszu pomocy materialnej stanowiła, w zależności od przyjętej definicji kosztów kształcenia, 10,4-12,0% tych kosztów.

- Pomoc materialna dla studentów a wkład własny w studia oraz zasada odpowiedzialności rodziców za utrzymanie studiujących dzieci

Trudno kwestionować obowiązek wniesienia wkładu własnego studenta, a raczej jego rodziców. Wiąże się to z ich odpowiedzialnością za utrzymanie studiujących dzieci. Badania wskazują (por. Białecki, Sikorska 1998) na wzrost opłacalności wykształcenia, co powinno stanowić dodatkową motywację dla rodziców do finansowania części kosztów związanych z kształceniem się ich dzieci. Stwierdzenie, czy w Polsce istnieje równowaga między odpowiedzialnością rodziny (wkładem własnym) a spełnianiem obowiązku pomocy studentom ze strony państwa wymagałoby przeprowadzenia badań nad kosztami studiowania. Nie można też zapominać, że dla najbiedniejszych rodzin obowiązek ten jest niemożliwy do spełnienia.

- Pomoc materialna dla studentów a zainteresowanie uzyskiwaniem dobrych wyników w nauce

Wyrażna zmiana ilościowa na korzyść stypendiów za wyniki w nauce w stosunku do stypendiów socjalnych świadczy o tym, że potencjalni beneficjenci tych stypendiów dokładają starań, aby skorzystać z tej pomocy.

- Pomoc materialna dla studentów a zasady egalitaryzmu i kompensacji

Wydaje się, że w Polsce, gdzie produkt krajowy brutto *per capita* jest trzykrotnie niższy niż w krajach Unii Europejskiej, przyjęcie zasady egalitaryzmu, zakładającej oferowanie równej pomocy wszystkim, bez względu na ich status materialny, jest nieuzasadnione. Konieczne jest utrzymanie i doskonalenie funkcjonującej obecnie zasady kompensacji, która zakłada, że pomoc powinna trafiać w większym stopniu do rodzin uboższych.

*

Zgromadzony materiał badawczy i dane statystyczne przedstawione w niniejszym opracowaniu skłaniają do sformułowania następujących wniosków:

- Celem strategicznym państwa powinno być dążenie do osiągnięcia nakładów na pomoc materialną dla studentów (w relacji do PKB) odpowiadających średnim w krajach Unii Europejskiej.

- Ustalenie poziomu finansowania pomocy materialnej dla studentów wymaga oszacowania kosztów studiowania.

- Istotne i szybkie zwiększenie pomocy materialnej państwa dla studentów jest możliwe jedynie dzięki wprowadzeniu częściowej odpłatności za studia i skierowaniu uzyska-

nych środków na fundusz pomocy materialnej. Rozwiązanie to jest dyskusyjne ze względu na obowiązujące przepisy prawne oraz opór studentów i środowiska akademickiego.

- Doskonalenie systemu pomocy materialnej dla studentów jest zadaniem zarówno państwa, jak i poszczególnych uczelni.

- Podstawowym obowiązkiem uczelni jest kierowanie funduszu pomocy materialnej na cele zgodne z jego przeznaczeniem oraz efektywne gospodarowanie tym funduszem. Ważnym zadaniem jest opracowanie strategii kierowania funduszem pomocy materialnej. Istotne znaczenie ma harmonijna współpraca władz uczelni z samorządem studentów.

- Materiał przedstawiony w niniejszym opracowaniu stanowi argument potwierdzający tezę, iż istniejący w Polsce system pomocy materialnej dla studentów, łącznie z wprowadzonym systemem kredytów, nie wpływa znacząco na wyrównywanie szans dostępu do kształcenia na poziomie wyższym osobom z rodzin o niższym statusie zawodowym i materialnym (por. Świerzbowska-Kowalik 1999).

Powiedzenie „student – żebrak, ale pan” jest niezbyt fortunne w sytuacji niewystarczających środków przeznaczanych w Polsce na pomoc materialną dla studentów, lecz zachowanie wyłącznie pierwszego członu sentencji wydaje się równie odległe od rzeczywistości. Warto sobie uzmysłowić, że środki na pomoc materialną dla studentów pochodzą z budżetu, co z definicji jest równoznaczne z ich limitowaniem.

Doskonalenie systemu pomocy materialnej dla studentów powinno spowodować, że aspiracje do zdobycia wykształcenia na poziomie wyższym nie będą kojarzyły się przede wszystkim z poziomem wykształcenia rodziców i ich zamożnością.

Podziękowania

Pragnę podziękować pani prof. Alicji Konczakowskiej, prorektorowi ds. kształcenia Politechniki Gdańskiej, pani mgr Aleksandrze Cegiel, kierownicze Osiedla Studenckiego Politechniki Gdańskiej, oraz panu Hubertowi Kowalskiemu, przewodniczącemu Samorządu Studentów tej uczelni, za wiele cennych, krytycznych uwag udzielonych w trakcie przygotowywania niniejszego artykułu.

Oddzielne słowa podziękowania kieruję do pani Anny Smoczyńskiej, koordynatora programu EURYDICE/SOCRATES, za udostępnienie raportu Komisji Europejskiej, dotyczącego pomocy materialnej dla studentów szkół wyższych w Europie.

Literatura

Białecki I, Sikorska J. 1998

Wykształcenie i rynek, Wydawnictwo TEPIS, Warszawa.

Dąbrowa-Szefler M. 1993

Problemy zmian systemu pomocy materialnej państwa dla studentów, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 2.

Education... 1998

Education at a Glance, OECD Indicators 1998, Centre for Educational Research and Innovation, Paris.

EURYDICE 2000

Pomoc materialna dla studentów szkół wyższych w Europie. Trendy i debaty, Raport Komisji Europejskiej z serii *Kluczowe problemy edukacji*, Krajowe Biuro EURYDICE, Warszawa.

Finanse... 1995; 1996

Finanse szkół wyższych w roku 1995 [1996], GUS, Warszawa.

- Gulczyńska H., Jastrzab-Mrozicka M.** 1994
Wartość wykształcenia a dążenia edukacyjne, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 4.
- Informacja...** 2001
Informacja w sprawie dotacji na stypendia socjalne dla studentów uczelni niepaństwowych w roku 2001, Ministerstwo Edukacji Narodowej, http://www.men.waw.pl/aktual/szk-wyz/inf_dot.htm
- Kerr C.** 1982
The Uses of the University, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London.
- Oblój K.** 2001
Strategia organizacji. W poszukiwaniu przewagi konkurencyjnej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pawłowski K.** 2001
Politycy do szkoły, „Wprost”, nr 13.
- Pożyczki...** 1998
Pożyczki i kredyty – nowa forma pomocy państwa dla studentów. Wywiad z prof. Jerzym Zdradą, podsekretarzem stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 12.
- „Rocznik...”** 1995
„Rocznik Statystyczny” 1995, GUS, Warszawa.
- Sprawozdanie...** 1990; 1991; 1995; 1996; 1997; 1998; 1999; 2000
Sprawozdanie z gospodarki finansowej Politechniki Gdańskiej za [...] rok, Politechnika Gdańska, Gdańsk.
- Szkolnictwo wyższe...** 1990; 1995; 1996; 1998; 1999; 2000
Szkolnictwo wyższe. Dane podstawowe. Informator MEN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa.
- Szkoły wyższe...** 1997; 1998; 1999
Szkoły wyższe i ich finanse w roku [...], GUS, Warszawa.
- Świerzbowska-Kowalik E.** 1999
Finansowe uwarunkowania podejmowania i realizacji studiów, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 14.
- Świerzbowska-Kowalik E.** 2000
Wykształcenie środowisk rodzinnych i miejsce zamieszkania jako wyznaczniki szans na podjęcie studiów, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 2/16.
- Ustawa...** 1999
Ustawa budżetowa na rok 1999 z 17 lutego 1999 r., Dz.U. nr 17, poz. 154.
- Ustawa...** 2000
Ustawa budżetowa na rok 2000 z 21 stycznia 2000 r., Dz.U. nr 7, poz. 85.
- Ustawa...** 2001
Ustawa budżetowa na rok 2001 z 1 marca 2001 r., Dz.U. nr 246, poz. 246
- Wójcicka M.** 1999
Zapewnianie jakości kształcenia w systemie szkolnictwa wyższego, w: J. Woźnicki (red.), *Model zarządzania publiczną instytucją akademicką*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Woźnicki J.** (red.) 1998
Współpłatność za studia dzienne. Część druga, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Woźnicki J., Wyrzykowski M.** (red.) 1998
Współpłatność za studia a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.